

ЗА РАЗВИТИЕТО НА АВТОБИОГРАФИЧНИЯ ЖАНР В НАШАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА КНИЖНИНА

ВЕРА МУТАФЧИЕВА

Средновековният мироглед, който в Средна и Западна Европа отстъпва под напора на Ренесанса, Хуманизма и Просвещението, продължава да господства — по обективни и общоизвестни причини — със закъснение над европейския Югоизток. Тази постановка не визира изолирани културни явления на Балканите, като далматинския Ренесанс или светската (вкл. и книжовна) дейност на българите-католици през XVII в., понеже не тия явления очертават типологията на балканското духовно развитие от средновековието към Новото време.

Възезмането на светската мисъл навсякъде из Европа съдържа една съществена черта: интереса към човека и към неговия вътрешен свят. Прочее, малко преди да обърнат поглед към обществената среда и обществените отношения, доста преди да си поставят задачата да ги променят, мислителите и творците — предвестници на Новото време — проявяват своето самоосъзнаване *като личности*. Това явление сякаш навсякъде (и конкретно — из поробените Балкани) предхожда процеса на формиране на съзнанието за национална принадлежност, а оттам — и националните революции. Особени затруднения неговото развитие среща върху балканска земя; потиснати под господството на една иноезична и иноверска империя, тукашните народи мъчително налучкват пътищата на вече възтържествувалата над останала Европа светска мисъл, принудени нерядко да преоткриват веднъж откритото, постигнатото.

Част от този многостранен културен процес е и възникването на автобиографичния жанр в българската възрожденска книжнина.

Ако потърсим наченките на автобиографията в нашата стара литература, бездруго ще опрем до средновековните приписки, където преводачи, съставители или преписвачи са държели да отбележат поне името си — съпроводено или не от най-бедни животописни сведения за личността им. Още тогава — в това най-ранно авторство — проличава вековечният човешки стремеж да оставиш спомен за себе си, да надживееш своята тленност, предавайки другиму известието, че си живял:

„Аз грешният Белослав, грешен и дързък на зло, а на добро ленив, чието отечество е гробът, а богатство — греховете, блудта — слава, написах за брата си Йосиф страница от псалтира. Слава навеки, амин.“¹

„Аз, грешният Георги, в стълп върху блюдо писах в Светите врачове на 30-ия ден от декември. Поменувайте ме, братя мои, защото ми мръзят ръцете; тук пиших, тук ядах, тук лежах без огън...“²

¹ Старобългарски страници. Антология. Под редакцията на П. Динев. С., 1968, с. 412.

² Пак там, с. 413.

Тези, а и голям брой сходни приписки свидетелствуват, че през Средновековието съществувал установен или поне разпространен *шаблон*, рамка, в която на неавтора още (преводач, съставител, преписвач) било разрешено да упомене своето име, подчертавайки несъвършенствата си — негови собствени, а също и на изпълнената от него творба:

„И аз моля онези, които четат и преписват тази книга, това, което поради моята неспособност не е извършено, ако ли някой е способен — да го извърши; ако ли не — молете се за многогрешния и недостойния да получи опрощение на греховете от човеколюбеца бог и да се сподоби чрез вашите молитви с вечен живот. . .“³

Още там, на равнището приписка, наблюдаваме една корелация, характерна за автобиографията като жанр: неразривната връзка между личност и обществена среда, обществени условия, общество — накратко. Първичния израз на тази корелация намираме в упоменаването в чие „време“ или в чии „дни“, т. е. под управлението на кой владетел бил извършен въпросният превод или препис.

„Тази книга бе писана в дните на благоверния и христолюбив господин Александър, произхождащ от две страни от царско коляно, във времето, когато господ изпрати измаилтяните по лицето на цялата земя и те дойдоха и я поробиха, и опустошиха. . .“⁴

По-рядко, по правило по-късно общественият фон на зародиша на автобиографията е обрисуван не според трафарета, а разгърнато и съвсем от автора. Типична в това отношение е приписката на инок Исая, един от основните домашни източници за периода на османското нахлуване на Балканите; след като дава вълнуваща картина на битката при Черномен (1371) и последвалите я опустошения, авторът съобщава:

„... Ако искате да узнаете моето име — името на недостойния инок, — то неговото начало е осмица, средата — двеста и едно, а краят — единадесет. (Исаа.) Тогава течеше годината 6879, индикт 9.“⁵

Както виждаме, още преди да покълне като самостоятелен жанр, автобиографията, заключаваща се в едно име и звание към него, е плътно свързана с наценките на летописа. Другояче казано: битието на личността — обект на авторов интерес — бива неделимо от битието на дадена общност. Превес при това получава общественото битие. Личността е изтеглена в сянката на някакво неразчленимо и дори невинаги наименовано човешко същество. Трябва да заключим, че то е личностно неосъзнато.

От посочените бегли автобиографични елементи нататък на българската книжнина предстои да измине дълъг път до избистрянето на автобиографията като самостоятелен жанр.

* * *

Схващането, че XVIII в. представлява „най-черно време в живота на нашия народ“, че тогава „българете не са вече съществували като народ, а са съставили един куп от люде утиснати, подавени, разнебитени“⁶, е отдавна преодоляно. Главната заслуга за това се пада на Хр. Гандев, който в монографичните си трудове „Ранно Възраждане“ и „Фактори на българското Възраждане“ при-

³ Старобългарски страници, с. 454.

⁴ Пак там, с. 70.

⁵ Пак там, 482—483.

⁶ М. Дринов. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. — ПСП, 1871, кн. IV, с. 3.

веде изобилни доказателства, че именно през XVIII столетие българите се въз-
земат и икономически, и културно.⁷ Тази линия в нашата историография бе
обогадена от някои по-късни изследвания,⁸ докато ни наведе на убеждението,
че може би се налага една нова препериодизация за етапите на нашето нацио-
нално възраждане.

В заключението към своя особено полезен за изучаване на книжовността на
ранното ни Възраждане труд „Съвременници на Паисий“ Б. Ангелов отбеляза —
освен известните компоненти на зараждащото се ново съзнание у българина —
и следващия: „повишеното самочувствие у твореца, смелостта му да говори
за себе си, да отправя укори към другите, да дава съвети на своя читател. . .“⁹

Израз на такова повишено творческо самочувствие е и автобиографията.

При голямото мнозинство наши книжовници от XVIII в. се натъкваме на
приписки, които съдържат предимно бедни, а по-рядко в по-разгърнат вид еле-
менти на собствен животопис — у тях книжовници традицията от среднове-
ковието упражнява задържащата си сила, вмениява на духовника добродетелите скромност, себеотрицание, готовност за жертви в името на паството и
най-вече на застрашените от порока пасоми.

Свидетелство за това, колко трудно си пробивала път във все още рели-
гиозното съзнание на тогавашния творец мисълта, че той има право на авто-
биография — на внимание към себе си изобщо, — е фактът, че редица видни
представители на нашите книжовни школи от разглежданото време са ни оста-
вили минимални известия за своето родно място, семейна среда, образование,
жителски преめждия, работни постижения, горчивини и успехи. За повечето
тогавашни книжовници това е все още запрета проблематика, нарушение на
установения канон. Те предпочитат да се придържат към унаследения трафарет
на приписката, разрешена на перото на преписвача, съставителя или преводача
в началото или в края на неговия труд. Естествено всеки от тях внася в нея по
нещо свое, от автора, но не то характеризира конкретно XVIII в., защото сме
го срещали и по-рано.

Ако се впуснем по реда, по който Б. Ангелов е представил книжовниците
ни от Паисиевия век и техните произведения, ако погледнем към делото им от
ъгъла на разволя на автобиографията, ще си съставим следната картина:

Йосиф Брадати, активен книжовник, работил поне половин век, не ни е за-
вещал опит за автобиография. Данни за жизнения му и професионален път
черпим от няколко приписки, пръснати из неговите ръкописи. По тях можем да
възстановим по-скоро кривата на неговите странствувания, имената на будните
наши първенци, под чийто покрив и с чието иждивение той изпълнява конкре-
тен препис или съставя поредния си дамаскин, отколкото да добием впечатле-
ние за живота му.¹⁰ По странични сведения е установено дори родното му мяс-
то — Елена.¹¹ Чрез пресмятане, въз основа на споменатото от него, че през
1756 г. бил на четиридесет и две годишна възраст, е уточнена годината на
раждането му — 1714.¹²

При цялата скромност на автобиографичните му приписки те позволяват
да бъде очертан психологическият портрет на Йосиф Брадати — образът на

⁷ Хр. Гандев. Ранно Възраждане. С., 1939; Фактори на българското Възраждане. С., 1943.

⁸ М. Арнаудов. Паисий Хилендарски. Живот, дело, епоха. С., 1961, с. 32; Б. Ангелов. Съвременници на Паисий. Т. II. С., 1964, с. 178 и сл.; В. Мутафчиева. Кърджалийско време. С., 1977, с. 339 и сл.

⁹ Б. Ангелов. Пос. съч., с. 182.

¹⁰ Пак там. Т. I, 30—38.

¹¹ Д. Маринов. Йеромонах Йосиф Брадати. — СБНУК, XVIII, с. 101.

¹² Б. Ангелов. Пос. съч., с. 31.

ревностен бранител на православието, на родолюбец и неуморен просветител.¹³ Този портрет дължим на обстоятелството, че из ръкописите, изпълнени от Йосиф, нерядко се натъкваме на авторови мнения, добавки с определена тенденция, на отношение — с една дума. Обстоятелство, което ни отдалечава от представата за средновековния църковен книжовник.

Скъпернически са автобиографичните известия и в книжовното производство на *Никифор Рилски*, който поне ни съобщава, че бил родом от Арбанаси.¹⁴ Същото се отнася и за завешаното ни от *Янкул Хрелковски*, *Стоян Кованлъшки*, *Дойно Граматик*, *Йосиф Хилендарец*, *Милко Котленски*, *Помво Каловски*, *Роман Габровски*, *Теофан Рилски*, *Йоан Врачански*, *Алекси Велкович*.¹⁵ Всички те се ограничават да посочат името си, невинаги — месторождението си, както и местата, където творят.

Това важи дори за *Тодор Врачански*, чието книжовно дело се налага на вниманието ни при изучаване на литературата от XVIII в.; то се отличава с особено разнообразие и колорит, внесен от темпераментния книжовник. Колкото до собствената му личност, Тодор Врачански я отминава с бегли вмятия. От тях узнаваме, че бил родом врачанин, че работил между 1748 и 1800 г., че в напреднала възраст пишел с очила, та му било „много труд“¹⁶. Иначе не пропуска да отбележи за себе си, че бил „непотребен ни богу, ни човеком“¹⁷, подчертавайки своето смирение.

И поп Тодор Врачански, и Йосиф Брадати ни разкриват една обща личностна черта в книжовното си наследство: емоционални и „ангажирани“, както бихме казали днес, носещи съзнанието на защитници на вярата и на народността, на просветители, що се касае до ролята им в развитието на автобиографията като жанр, те не привнасят нищо ново.

Нека изтъкнем, че поп Тодор засяга в приписките си или из текста редица проблеми на тогавашното книжовно творчество в България, че обосновава своя подтик да твори, че се спори върху необходимостта книжовникът да бъде образован (споменавайки, че лично той е самоук) и отделя нарочно внимание на въпроса за „простия“ български език — на достъпността на църковната книжнина.¹⁸ Тоест в негово лице откриваме осъзнат и високоразвит професионалист с остро заявена позиция по проблемите на духовното ни израстване през XVIII в. Мъчно бихме допуснали, че такъв автор (неслучайно употребяваме това определение за него) би бил неосъзнат *като личност*; тази личност той издава в полемичните си пасажии, при бичуването на обществени недъзи, в ярка проповед на собственото си верую. Затуй сме принудени да заключим, че изправен пред съблазънта да обрисова себе си, своето рвение и заслуги, Тодор Врачански не смогва да преодолее задръжките, наложени му от църковната традиция — съблюдава нейните рамки.

По-другояче стоят нещата с поп *Пунчо от Мокреш*. Още Б. Цонев сочи единствения му запазен сборник като произведение, което „се отличава от другите първо по това, че той не съдържа прости преписи от други изводи, а *самостойни преработки* (к. а.), в които забелязваш вече веща книжовна ръка, а тук-там се изтъква и самата авторова личност...“¹⁹. Б. Ангелов също отбелязва, че „за разлика от други книжовници, негови съвременници, поп Пунчо

¹³ Б. Ангелов. Пос. съч., с. 77.

¹⁴ Пак там, с. 87.

¹⁵ Пак там, с. 110, 123—124, 131, 146; Т. II, 63—69, 73, 82, 119, 140, 170—171.

¹⁶ Пак там, с. 84.

¹⁷ Пак там, 86—88.

¹⁸ Пак там, 92—93, 101, 103—105.

¹⁹ Б. Цонев. Един български книжовник от края на XVIII в. Поп Пунчо от Мокреш. — Училищен преглед, XXII, с. 2.

дава повече вести за себе си, по-пълно разкрива мисли и чувства, съобщава някои подробности по съставянето на книгата, подбуди за нейното написване. . .²⁰ Наред с просветителската ревност, която поп Пунчо сочи като свой основен творчески мотив, той обявява и намерението си да отпечата този труд. И в двете си приписки към книгата авторът се спира на въпроса за „простия“ език — въпрос, тревожил мнозина тогавашни български книжовници.²¹ Прочее можем да се уверим доколко един селски поп в края на разглеждания век вече осъзнава личността си, нейното дело и приноси.

Друга и изолирана засега проява на светски елемент в автобиографична приписка намираме у *Теофил от Разлог*. Тя датира от 1735 г.: „*Теофил, светом кршени Теодор от Разлог, от село големи Банско. Родителе отец Раде, мати Цвета, братия велия Герман, Цуре, Вишан, Тоде, сестри Милица. . . Стоянка, Камада.*“²² Съвсем извън канона е това упоменаване на кръвните роднини на замонашения книжовник, както и мирското му име: то действително е най-сбитият първообраз на светската автобиография.

* * *

„. . . Така аз призрех свое главоболие, яко за много време страдах, тако и утробю болах велке, и то от желание много презрех. И от много времена погребанная и забвеная едвам савакупих наедно — речи и слова написах. Не учих се ни граматика, ни политика никаго, но простим болгарским просто и написах; не бист мне тшанием за речи по граматика слагати и слова намешати, но савакупити наедно сию историцу. И савакупих сию в Хилендар манастир при игумена Лаврентия, брата моего едино мати роднаго и старейшаго мене; бе ему тогда лета шестидесет, а мене — четиридесет. . .“²³

Донякъде неочаквано, тъкмо авторът на преломното за българското национално възраждане съчинение — огромна крачка напред спрямо съществуващата до него традиция — е твърде традиционен, що се отнася до развитието на автобиографията през XVIII в. Паисий е сдържан, когато трябва да обрисва личността си, нам той би се сторил почти лишен от съзнанието за своята историческа роля в духовното израстване на българите. А извън съмнение е, че Паисий има какво да ни съобщи в този смисъл. То прозира в патриотичния патос на двете предисловия към съчинението му, където убедително разкрива стимулите за своето необичайно творчество. Въз основа на тия предисловия — и на цялостния негов труд — не бихме извели заключението, че Паисий бил лично неосъзнат, че не си давал сметка за мисията си на будител, на първи български будител. Невъзможно е, што автор без високото самочувствие на личност избрана, призвана, да започне творбата си с обръщението: „Внѣмлете ви, читатели и слишатели, роде болгарски. . .“²⁴ Че кой преди Паисия се е чувствувал в правото си да се обърне към целия свой народ, за да го упрекне не в блудство и винопитие (както правят Йосиф Брадати или Тодор Врачански), ами в недостиг на национално самосъзнание?

Ще рече, Паисий е наясно относно качеството си на ерудит, наставник, просветител; при своите немалко странствувания той е имал сгода да съпоставя и осмисля тези качества върху фона на небългарска действителност. Следователно не бива да допускаме, че първият наш възрожденски будител

²⁰ Б. Ангелов. Пос. съч. Т. II, с. 160.

²¹ Пак там, 160—161.

²² Пак там, с. 182.

²³ Паисий Хилендарски. История славяноболгарская. Ред. Й. Иванов. С., 1914, 84—85.

²⁴ Паисий Хилендарски. Пос. съч., с. 5.

орязва сведенията за себе си поради личностна неразвитост, плод от религиозно смирение — цялостната дейност на Паисия носи отпечатъка на светско мислене и светски мотиви за нея. Тогава — защо?

Поради необяснимата автобиографична пестеливост у Паисия изследвачите на делото му и до днес спорят върху първия компонент във всяка автобиография: родното място на автора. Както видяхме, при мнозина книжовници от същия век то бива съобщено категорично. Разбира се, има основание да допуснем, че и Паисий, подобно на други пък негови съвременници, се съобразява с църковната традиция, желаейки личността му да остане в сянка. Но тъкмо спрямо този автор такава обяснение едва ли би било правдоподобно.

Трийсет години след Паисия съставя своята „История во кратце о болгарском народе словенском“ йеросхимонахът Спиридон от Габрово. Характерно е, че той следва не само метода, съдържанието и духа на Паисиевата, но и стила на късата автобиографска бележка у предходника си. Сиреч: завещава ни сведения за подтика на своя труд.²⁵

Така въпреки качествено новото, което двамата наши ранни историографи внасят в българската книжнина от XVIII в. — внасят с родолюбив патос и научна за тогавашното равнище аргументация кардиналния проблем за българско държавно и културно минало, — автобиографичните моменти в творбите им са по-скоро рудиментарни, подчинени на трафарета на средновековната приписка. Коренно различен е почеркът на Партений Павлович, макар опитът за автобиографията му да предхожда хронологически трудовете им.

Случаят с Партений Павлович ни помага да си създадем представа, до каква степен възникването на автобиографичния жанр у нас е поставено в зависимост от външните литературни влияния. Изброените дотук книжовници работят в тясно български или най-много в балкански културни рамки. Докато Партений Павлович при пътуванията и пребиваването си из извънредно много за онова време средища на образованието и културата (италиански, австрийски, унгарски и — естествено — повечето от балканските) влиза в допир с последните достижения на мислеща и твореща Европа. Може дори да се каже, че именно той „пренася“ в книжовността на южните славяни разглеждания жанр; тъй или иначе и Доситей Обрадович, и Софроний Врачански като автобиографи от своя страна са повлияни от примера на Павлович.²⁶

Трябва да бъде определено подчертано, че още при тази първа проява на автобиографията като такава (а не като разгърната или неразгърната приписка) собственият животопис в нашата възрожденска литература издава светски черти. Без оглед на своето монашеско звание и духовно образование и принадлежността си към православната йерархия Павлович подбира из живота си ония епизоди, които са свързани с политиката от неговото време; той е държал да ги опише и увековечи. Може би ръководен от примера на сънародниците си, католишки епископи от предходния век — Петър Богдан, Петър Парчевич, — и Павлович отдава сякаш по-тежко значение на политическата, нежели на духовната страна на общественото битие.

За такъв поглед върху битието ще да има роля и многостранното образование на Павлович, който извън задължителните духовни дисциплини изучава при именити учители логика, граматика, математика, а също и „философияю Аристотелску“, и „философияю картезианску“.²⁷ Неспокойният му дух, който го тласка към чести пътувания, не само го среща с известни за тогава братя по перо и разширява интелектуалния му кръгозор, но му причинява и много-

²⁵ Спиридон Йеросхимонах. История во кратце о болгарском народе словенском. Стъпки и издаде В. Н. Златарски. С., 1900.

²⁶ Б. Ангелов. Пос. съч. Т. II, с. 37.

²⁷ Пак там, с. 201.

кратни неприятности със съответната власт. Подобно на Софрония Павлович бива затварян, малтретиран, заплашван със смърт. И едва ли ще ни удовлетвори обясненията му, че все страдал без вина — по всяка вероятност този добре въведен в текущата политика духовник изпълнява не изключително душеспасителни задачи. Неговият остър и компетентен интерес към съвременните му събития, осведомеността, която той доказва в автобиографията си, когато бъде дума за съотношението на силите в Средна и Югоизточна Европа, та дори и речникът му издават *политическия* деец: „Оудивително или паче реши дерзостно, да крал Бранденбургский против трех великих потенциях воюет, против цесаря Императора римскаго, против галлов или французов и против Москва-лех, нам единовѣрных. И сказуют да в настоящее лето 1757 яко 100 тысящи мерт-ви побиели и наши, и прайзи, и москвали, различных национов. . .“²⁸

Нескончаемата одисея на Партений Павлович, далеко по-наситена с преживявания, познание и изводи от онази, която изминал по-късно Софроний, свидетелствува за типичния ренесансов човек. Светската струя в неговата автобиография е оценена по достойнство от редица изследвачи²⁹ и все пак тази автобиография не е достатъчно изтъкната като наистина първия модерен собствен животопис в нашата възрожденска литература.

Показателно в казания смисъл е не единствено съдържанието ѝ, но и взаимоотношението между аза и света, което тя разкрива — качествено нова спрямо средновековното корелация. Тук авторовото аз носи развито личностно самосъзнание, законно самочувствие, произтичащо от познаването и разбирането на историческия процес, носи и преценка за този процес. Горчивият дистанциран автохумор, с който помним преди всичко Софрония, също има свой предходник в лицето на Партений Павлович; неговата биография не е самогероизиране, а израз на убеждението, колко безпомощен и жалък е отделният човек посред неумолимия поток на събитията.

Налага се да признаем, че в много отношения Павлович стои над Софрония като автобиограф: по-широк и висок е политическият му хоризонт, покосмополитно значими са събитията, представляващи фон на животописа му, по-дълбоки са познанията му за света извън жалката българска действителност от онова време. Но бездруго по-бедна е неговата дарба на разказвач.

Впрочем едва ли е редно да твърдим, че намерението на Партений в автобиографията му е било разказваческо. Ами ако той си поставя целта да създаде свой строго информативен животопис? В такъв случай книжовникът напълно я е осъществил. Тъй или иначе Павлович е авторът на *първата* автобиография в българската възрожденска литература, макар и да изпреварва Възраждането по време.

Извън спор е, че животописът, запазил до днес най-видно място в тази литература, е Софрониевият. Защото продължава да бъде *четиво*.

Тук се натъкваме на феномен, който убедително илюстрира нашето закъсняло и неравномерно книжовно развитие. По своето съдържание „Житие и страдания. . .“, както свидетелствува заглавието ѝ, е творба, подчинена на законите на жанра житие. Тя обхваща събития и епизоди, които рисуват героя ѝ като страдалец. (Въз основа на същото изискване Паисий съобщава за себе си не къде е роден, кои са родителите му, а само че страдал от главоболие и от стомах. Едва ли те са единствената характеристика на този велик книжовник, но той се е чувствувал длъжен да подчертае изключително *страдалческите* страни на образа си.)

²⁸ Б. Ангелов. Пос. съч., с. 204.

²⁹ В. Киселков. Проуки и очерти по старобългарска литература. С., 1956, с. 386; М. Арнаудов. Пос. съч., с. 41; Б. Ангелов. Пос. съч., с. 30, 37, 59.

Верен на канона и традицията, Софроний Врачански изгражда авторското си съчинение, отбягвайки последователно всичко, което би било израз на собствения му избор и воля, на стремежа му да се самоутвърди и издигне. Самият той — личност в много отношения напредничава, немирна, търсеща и преуспяваща, авторът е портретувал героя си като противоположност на своето аз: принижен, уплашен, безпомощен и по правило губещ.

Яркият талант на Софроний е в истинността на рисувания от него портрет. Май че в старата българска литература не е описан друг мъченик, който да си спечели по-искрено читателско съчувствие. Нека вземем за сравнение житията на софийските светци Георги и Никола Нови (упоменати и от Павлович в автобиографията му като почитани по негово време).³⁰ Загинали в името на народността ни, днес те се ползват с къде по-бледа популярност от Софрониевия трагикомичен битов герой.

С една дума, що се касае до *съдържанието* на „Житие и страдания. . .“, автобиографията на Софроний е традиционна, следвайки законите на жанра житие. Нека веднага напомним, че не нейният автор я е нарекъл автобиография — това е заглавието, поставено от първия ѝ издател П. Орешков.³¹

В същност още със съчиненото от него заглавие Софроний взема отстояние от своя герой, който се оказва в трето лице. Но при първото изречение на творбата си — „Аз, грешний в чловецех, родих ся на село Котел от отца Владислава, а от матери Мариа. . .“ — той се превръща в автобиограф. В отличие от своите предходници, които свеждат минималните данни за личността си до обхвата на духовническото си битие, поп Стойко отделя немалко място за преживяното от него още като мирянин.

Оттук нататък напорът на Софрониевата дарба, съобщила се с изискванията за съдържанието на всяко житие, нарушава рязко формалните закони на агиографията. Агиографската традиция преди всичко не предвижда, щото авторът да бъде и свой герой, а Софроний избира тъкмо тази форма, за да излее в нея произведението си. Второ: по законите на житийния жанр героят, движен от божии промисъл, обикновено изтърпява мъченичество, за да постигне чудеса или поне за да прослави бога и неговата вездесъща правота. В собствения си животопис обаче Стойко-Софроний изпаща по причини битови, делнични. Страданията му биват последица от неговото невежество, от непригодността му към жестоките условия, или пък въпрос на нелепа случайност; „по чужди причини“, както нерядко твърди той.

Избрал трагикомичния подход към описвания образ, Софроний разработва и отделните епизоди от житието си в разрез с агиографската практика. Някои части от творбата му изцяло напомнят „разкази с общ герой“, както бива много по-късно в новобългарската литература и в литературата изобщо. Те са сподобени с всички отлики на художествената ни проза от миналия век.

И ако накрая посочим необичайния за агиографията стил и език на изложението, където авторът преднамерено е търсел разговорната, неочистена от диалектизми и турцизми разговорна реч, простонародните обрати, то ще си дадем сметка колко новаторско е отношението му към формата на жанра, към който той уж се е придръжал. Без може би да съзнава, но вероятно повлиян от някои съществуващи вече образци, като автобиографиите на Партийни Павлович или Доситей Обрадович, Софроний е създал собствен животопис с високохудожествени качества. Това, че „Житие и страдания. . .“ твърде едностранчиво очертава своя обект, не е неин — на творбата му — минус. Именно там е творческото постижение на книжовника: той не копира, а *създава* собствения си образ в зависимост от предварителното авторово намерение.

³⁰ Пак там, с. 202.

³¹ Софроний Врачански. Автобиография. Изд. П. Орешков. С., 1915.

Учудващо е прочее, че още при ранните си стъпки автобиографията у нас бележи завоевание, каквото е Софрониевото. Тук още откриваме онази особеност на жанра, която го съпровожда оттогава та до днес: дистанцията между автор и герой. Другояче казано: творейки, автобиографът престава да бъде тъждествен със своя реален образ и характер. Така, докато Партений Павлович очебийно се стреми да предаде възможно най-точно преживяното от него (според тогавашните представи за точност, разбира се), то у Софрония не наблюдаваме подобен стремеж. Никой по-добре от него не е знаел кое и как е протекло в живота му, никой не би го отразил по-достоверно от Софрония, но не там е съзирал той творческата си цел. И макар видимостта да ни подвежда да заключим, че авторът се е придържал към канона на агиографията, съблазнени сме да допуснем, че не този канон, а авторското му намерение да изпише образа на „малкия човек“ в условията на робството води Софрониевото перо. Така, в „Житие и страдания. . .“ намираме не само най-завършената, но и първи модел на претворената, на художествената автобиография в нашата възрожденска литература.

Следващите, заслужаващи изследователско внимание автобиографични опити през Възраждането датират от средата на миналия век. Те са част от извънредно разнообразното творчество на Г. С. Раковски. Трябва да бъде приветствувана идеята на В. Трайков³² да ги обособи в отделно издание, с което ни позволява да обхванем пъстрата палитра от тези, сякаш по правило неизведени докрай опити за собствен животопис. Те ни дават възможност да заключим колко дълъг път за относително кратък исторически период изминава личностното самоосъзнаване у българите от Павлович до Раковски. Докато Павлович се придържа към убеждението, че е длъжен да бъде хронограф на собственото си битие върху фона на историческите събития, докато Софроний си поставя задачата да пресътвори житието си в художествена биография сякаш не на себе си, а на друг герой, при Раковски самосъзнанието и по-право самочувствието на личността е дори хиперболизирано, доведено до крайност.

У Раковски автобиографията не е еднозначна нито като фактология, нито като жанр — авторът търси все нови нейни подвидове. Това търсене е важно доказателство, че авторът е смятал автобиографията за съществен дял от творчеството си, че ѝ е отделял усилия посред изключително наситената своя дейност на политик, дипломат, теоретик, революционер, просветител.

Забележително е наистина, че Раковски, който смогва да побере в недългия си живот огромно по обем и значение дело, си остава и един от най-плодовитите български автори до Освобождението, а тъкмо в този план — като автор — е изследван относително слабо, тъй като повечето му изследвачи са съсредоточавали вниманието си върху неговата политическа и революционна дейност.³³ Забележително е също, че от най-ранна младост Раковски се отнася най-отговорно към личността си. За това говори обстоятелството, че той завещава твърде голям за времето му архив, опазен въпреки превратната, неспокойна съдба на своя фондообразувател; всичко, което има връзка с личността на Раковски, е от значение за него. Свидетелствуват в споменатия смисъл дори записваните от него съновидения, които очевидно има за пророчески.

Почти веднага след освобождаването си през 1847 г. Г. С. Раковски пристъпва към „Неповинен българин. . .“ — спомени за арестуването, съденето и затворничеството му, известни по втората им, по-пълна редакция, завършена през 1854 г. в Котел.³⁴

³² Г. С. Раковски. Автобиографични трудове. Съст. В. Трайков. С., 1980.

³³ Вж. библиографията у: В. Трайков. Г. С. Раковски. Биография. С., 1974, 11—43.

³⁴ Г. С. Раковски. Пос. съм., 59—86.

Факт е, че в нашето литературознание художественото творчество на Раковски не е получило висока оценка. Неумереното въображение на този велик мъж, странният му вкус към изобразителни похвати, стил и език, чужди не само на днешния, но и на тогавашния български читател, пречат на автора да стане приемлив за своята публика. За нея Раковски по-скоро е чудак, явление необяснимо и дори „невъзможно“ — както го е определил Вазов.

В „Неповинен българин“ Раковски възкресява потресаващата картина на османските тъмници, чудовищната липса на правов ред в империята, бруталността и разложението на турските управляващи среди. Всичко в това произведение е израз на утвърждаваща или унищожаваща страст; умиление и самоокайване — що се отнася до героя-автор, ненавист и омерзение, когато бива реч за мъчителите му. Раковски не пести боите, нему е непозната художествената мяра. Затуй още след прочита на първите страници от „Неповинен българин“ изbledнява впечатлението от съдържания, добре премерен рисунък на „турския затворник“, съдържащ се в „Житие и страдания. . .“ Ако се отнася до страданията на българина под робство, автобиографията на Раковски не измества Софрониевата — тя я помита. А все пак е по-слабо въздействаща от скромните странички на „Житието“, бидейки далече от художествената правда. Прекалено гъсти са боите ѝ, прекалена — нейната чудатост.

Въпреки това дължни сме да потвърдим, че фактологически „Неповинен българин“ е много достоверен. Чудати изобщо са за средата на миналия век Османската империя, устройството ѝ, нравите ѝ. Такова въпиешо несъответствие с духа и практиката на времето закономерно ражда художествени отражения от рода на „Неповинен българин“. Колкото и неправдоподобни, те са правдивни, макар — неубедителни.

Ако бихме приели, че Софроний Врачански внася в новобългарската литература белетризираната автобиография, с по-голяма сила следва да отнесем тази констатация към творчеството на Раковски. При него е налице романизованата автобиография. За жалост и „Неповинен българин“ има участта на повечето съчинения от същия автор — тя е незавършена. Но стремежът му да се връща отново и отново към собствения си животопис проличава ярко и в по-нататъшното книжовно дело на Раковски.

Към изразите на този траен авторски интерес би трябвало да причислим дневника, който Раковски води в качеството си на войвода на малка хайдушка дружина, упълзла се от Цариград към театъра на руско-турските бойни действия през Кримската война през 1854 г.³⁵ Дневникът, който не може да мине за поджанр на автобиографията, все пак е първообраз на мемоара — т. е. предизвикан от съмосъзнанието на авторовата личност. По всяка вероятност Раковски е възнамерявал да напише по-късно спомени за пътя и действията на дружината си. Безславният край на това негово начинание прави безпредметен и замисления труд, но в разгърнатия план на Раковски „Съдържание на живота ми“, съставен през 1866 г., фигурира между другото и следната точка: „Съкрит в Цариград, съставям хайдушка чета от 12 души на 1854 г. и изхождам в шумата.“³⁶ Лаконичният дневник на войводата, воден именно „в шумата“, е шял непременно да послужи за конкретен извор на тази глава от автобиографията на Раковски. Така пред още младия автор не само стои императивно необходимостта от създаване на собствен животопис, но е налице и усвоена техника на създаването му — Раковски заляга да запечата всеки детайл от живота си, за да го поднесе най-точно при по-нататъшната си работа като автобиограф. Както ще видим по-долу, такава техника възприема и П. Р. Славейков в намерението си да напише автобиография.

³⁵ Г. С. Раковски. Пос. съч., 89—95.

³⁶ Пак там, с. 40.

Според М. Арнаудов първата редакция на „Горски пътник“, а обективно — поне две от шестте части, съставлящи „Предвестник горскаго пътника“, именно елегията „Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца“ и стихотворението „Спомен месторождения“ носят автобиографичен характер. Той дори счита, че „героят-момък е очертан като двойник на самия Раковски“³⁷.

Може да се спори. Всяко художествено творчество е повече или по-малко израз на собствени преживявания, спомен, собствени мисли предимно. Обстоятелството, че и „момъкът“, и „горското пиле“ говорят с думите на Раковски — дава израз на разбиранията му за състоянието на българското общество и на османската власт, израз на надеждите му в борбено освобождение — едва ли трябва да приемем за присъствие на автобиографичен компонент, а камо ли за присъствието на „герой-двойник“. Какви други мисли по изброените проблеми би изказал авторът, ако не своите? И следва ли да приемем цялата лирика за вътрешна автобиография на поетите? Прочее М. Арнаудов, обобщавайки изследването си върху отделните редакции на „Горски пътник“, сам отрича споменатия по-горе свой извод: „Колкото героят да е очертан като двойник на Раковски, той остава все пак една бледо обрисувана и слабо индивидуализирана фигура, в която едва-едва прозират черти от живота и интимното аз на автора.“³⁸ Тоест горският пътник *не е* двойник на Раковски.

Затуй пък бащата на българската революция действително вместила автобиографични пасажии в публицистиката си. Това особено си личи в „Българският за независимото им свещенство днес възбуден въпрос и нихна народна църква в Цариград“³⁹. Въпросното произведение на Раковски е в същност по-близко до мемоара, тъй като авторът е негов герой тук и там, отдавайки първенстваща роля на по-старите и по-опитни в църковната борба свои сънародници, които пряко е познавал и чийто съратник е бил.

Широката кореспонденция на Раковски, водена с български и чужди политически или културни дейци, е естествен *источник* за биографията му, съдържайки ценна информация за неговия живот и дейност. За отбелязване е, че в нея той често и охотно се впуска в автобиографични отстъпления, невинаги функционално оправдани. Нарочен интерес представлява пространното му писмо до Иван Иванов от 1858 г., писано в карантината на Кубей на път за Русия. За да се представи задочно на българина-патриот от Бесарабия, Раковски му изпраща своя сбит животопис.⁴⁰ Ако обръщаме внимание върху това писмо — спадат по същество към епистолярното наследство на Раковски, то е, за да обрнем внимание на обстоятелството, до каква степен той вече е обработил своята автобиография *като изложение художествено*. И при все че писмото, отправено до един непознат, съвсем не предвижда такава фактура на текста, авторът не може да се отстрани от веднъж изградената в „Неповинен българин“ полуфикция, остава ѝ подвластен. Затуй писмото до Иван Иванов звучи като резюме на недовършената романизирана автобиография на писателя. (Както той неведнъж се подписва: „писател Раковский“, или пък „съчинител“.)⁴¹

Когато проучваме незавършените автобиографични произведения на Раковски, биваме наведени на предположението, че той не ги е продължил нататък, защото формата им, подходът към темата не са задоволители автора. Как иначе да си обясним, че Раковски подхваща изново животописа си, вместо да завърши веднъж започнатия „Неповинен българин“? Това предположение

³⁷ М. Арнаудов. Г. С. Раковски. Живот, дело, идеи. С., 1969, с. 99.

³⁸ Пак там, с. 118.

³⁹ Г. С. Раковски. Пос. съч., 101—115.

⁴⁰ Пак там, 166—173.

⁴¹ Пак там, с. 100.

е потвърдено от факта, че през 1866 г. писателят замисля „Житие Г. С. Раковскога, написано от него самото“⁴².

Тогава той току-що се е завърнал от Русия, където задълбочава пристрастията си към научното изследване в областите етнография, езикознание, етнопсихология, митология и пр., особено нови за времето му дисциплини; задълбочава интереса си към науката изобщо. Вероятно като резултат от това и проектираната през 1866 г. автобиография е следвало да бъде строго информативна — съвместно изложение на голите факти от житието на автора. Израз на намерението му е нейният предварителен план.

Раковски набелязва 78 точки, озаглавени „Съдържание на житието ми“⁴³, които е трябвало да бъдат осъществени в отделните глави на произведението. На практика те далече не изчерпват целия съзнателен и крайно наситен живот на Раковски, защото хронологически изчерпват едва периода 1821—1858 г. Верен на себе си, той не завършва дори плана на своята автобиография, а от главите ѝ, които навярно биха били над сто, написва едва първите три: „Увод“, „Месторождението ми“ и „Домородството бащино ми“.

И без да бъде въведен в литературното творчество на автора, читателят остава с чувството, че „научната“ автобиография на Раковски му е била чужда, неприсъща по дух — тя не оставя място за кипящата фантазия на автора, стеснява творческия му порив. Най-точно изразява това съзнание за отговорност пред потомството, но и съзнание за мъчителна ограниченост самият автор в своя „Увод“:

„Най-мъчно нещо на света за едного добросъвестного человека е да говори сам за себе си, а йоще по-мъчно е да пише сам делата си или житието си. Защото пишещий сам делата си излага ги самоволно общенародному разсъждению, кое има пълно право да произнесе мнението си и съда си върху тях, без да пощади неговата личност. А никой на света не може да има изисканието, че неговите дела се били добри или полезни!

Никог не бих се осъдил на такова едно нещо, ако описаните ми дела не биха имали една твърде тясна свързка с отечеството ми, което съм от нежна йоще младост пламенно любил и комуто целия си живот драговошно съм искал да посветя.

Читател не ще види в тая книга някоя си хубаво написана басноповест, сплетени с измислени от остро въображение случки, накичени с любовни и нежни приключения, нити към някакви си големи и извънредни подвиги, представени изкусно и докарани близо до вероятност — не! Такива неща не съдържава тая книга. Тук се описват истинни събития, познати от голямата част от очевидцев, и събития такива, които са имали голямо влияние на развитието народнаго ни духа, които вхождат в народната ни съвременна повестност...“⁴⁴

Този цитат иде да докаже не само самосъзнанието на личността Раковски, който не може да намери мира, преди да запечата и отпечата своето житие; писателят упорито търси онзи поджанр на автобиографията, който най-подходящо би поднесъл обективните факти от живота му. Започнал с романизация, той преминава към убеждението, че случките и събитията, в които е бил деец или поне свидетел, трябва да бъдат отразени „истинно“, а не като „хубаво написана басноповест“. Тоест, отказвайки се от художествената, Раковски се насочва към „научната“ автобиография.

Както бе споменато, той реализира едва три раздела от стотината замислени глави на труда си — такова усилие над своя темперамент и творчески натюрел се оказва не по силите му. Биографите на бележития идеолог и практик

⁴² Г. С. Раковски. Пос. съж., 43—49.

⁴³ Пак там, 39—41.

⁴⁴ Пак там, с. 43.

на националната ни революция до днес не са в състояние да попълнят празнотите в неговия животопис, дължащи се на това, че той не е изпълнил замисъла си.⁴⁵ Защото дори планът на неродената му творба съдържа редица неизвестни по други източници факти из живота на Раковски, а също и от развитието на българското национално-революционно движение. Тъй онова, което би могъл да ни съобщи единствено той, ще остане завинаги неразкрито.

За отбелязване е, че търсенията на Раковски из областта на автобиографията са не спонтанни, а съзнателни — то пролича от приведения цитат; авторът съзнателно е отхвърлил подетото с „Неповинен българин“, окачествил го е като „хубава басноповест“ и нищо повече. Раковски е наясно по въпроса за спецификата на жанра, той преднамерено се насочва към една или друга негова разновидност в зависимост от целите, които си поставя, от публиката, към която се обръща. Това не е безхитростната спонтанност на Софрониевата творба, където житието неочаквано (а може би и нежелано?) за автора си се прелива в низ от разкази, в трагикомедия от първо лице. Раковски *познава* възможностите на автобиографията, значението ѝ като източник за бъдещите негови биографи или историографите изобщо. Така той избира вътре в жанра онзи поджанр, който най-адекватно отговаря на целите на автора.

В автобиографията, която Раковски само започва, той с нищо не напомня неумерения фантаст от „Неповинен българин“. Тясно точен е подходът му към фактите, отмерени — съжденията. Дори езикът на Раковски, познат с уникалната си чудатост, тук е принизен до повседневната реч. Това са допълнителни доказателства, че писателят е държал да състави автобиография-документ, свидетелство за неговия интерес към българския национален въпрос.

* * *

Автобиографичните произведения на Раковски ни отвеждат до проблема, който лежи в основата на намерението за съставяне на собствен животопис; дали и доколко това намерение възниква у *всекиго*? Не е ли то присъщо (или оправдано) при автори, които имат съзнание не само за личността си, но и за нейното *историческо* значение?

Не може да се отрече, че и двете забележителни автобиографии до Раковски — тези на Павлович и Софроний — доказват, че техните създатели носят чувството на хора избрани, призвани, макар да не го подчертават в редовете си. Техният полурелигиозен-полусветски мироглед ги е принуждавал да се съобразяват с християнската добродетел скромност, затуй и само неволно те изпускат по някое твърдение, което издава високото им самочувствие. Изключено е, щото Партений Павлович, единствен през първата половина на XVIII в. българин с неговата образованост и познания за широкия свят, да не си дава сметка за своята изключителност. Още повече, че той постига епископски сан. Невъзможно е, щото Софроний, също единствен епископ българин към края на същия век и първият, който бива зачетен като представител на народа си пред руското главнокомандуване от войната през 1806—1812 г., да не е съзнавал същото. Така техните автобиографии бездруго са плод от авторовото самосъзнание за историческа роля и дори за историческа мисия.

Както се убедихме, поп Пунчо от Мокреш например се задоволява да укаже само мотивите на труда си и срещаните мъчнотии в своето поприще на книжовник. Казаното важи и за Паисий, и за Спиридон. Въпреки неизмеримата патриотична заслуга на Паисий Хилендарски по звание той е едва йеромонах; това се отнася и за следовника му от Габрово. Докато Партений и Софроний

⁴⁵ Вж. коментара на В. Трайков към „Г. С. Раковски. Автобиографични трудове“, с. 41.

са епископи. При това — заети не единично с църковните си функции, ами и с представителни, с дипломатически. Туй и обуславя у тях увереността, че са *длъжни* да съобщят на потомството за себе си, за своите преमेждия и дейност. Като Софроний обрисувва тъкмо онази част от нея, която съвпада с битността му на духовник.

Когато търсим корените на подбудата за създаване на автобиография, примерът с Г. С. Раковски е твърде показателен. Раковски не само е осъзнат, той се *предполага* като историческа личност, отнася се с внимание и интерес към себе си доста преди да навлезе в политическа, революционна и творческа работа. Това се вижда още от кореспонденцията му до Кримската война,⁴⁶ от неуморното му усилие да навлезе в разнообразни поприща в най-ранна възраст. Следейки автобиографичните му трудове, че и цялостното му творчество, вкл. епистоларното, принудени сме да приемем, че Раковски не би могъл да не намери мястото си в историята — у него това е предначертание, отчетлива цел, която той преследва с невероятна енергия. Типичен в това отношение е друг негов „автобиографичен“ принос — показанията му пред следствената комисия по Браилския бунт от 1842 г.⁴⁷

Идеята да бъдат присъвкупени тези показания към останалите опити за собствен животопис на великия мъж е оригинална; пред следствените власти всеки автобиографира недоброволно и по възможност — невярно, за да смекчи присъдата си. По природа сподобен с гореща фантазия, в конкретния случай Раковски я използва обаче, за да оневи не себе си, а своите сподвижници в несполучилия бунт. Като приписва на неособено значимия заговор характера на масово, добре организирано и боеготовно движение, Георги Македон (тогава той все още не е Раковски) се самоизтъква в качеството на революционен водач. Явен е стремежът му да си присвои роля, по-голяма от реалното му участие в заговора. В резултат от това българинът получава смъртна присъда, която не бива изпълнена, защото Македон притежава паспорт на гражданин на освободена Гърция.⁴⁸

И така, дори в показанията си пред полицията и съда Раковски проявява чертата, присъща на всеки негов автобиографичен опит: самочувствието, че е личност видна, избрана, предопределена за рядък по значението си живот. Тази му черта трябва да приемем за решаващ подтик при многобройните негови търсения, какъв точно животопис е дължен да завещае той на българското бъдеще, какъв собствен образ да извае, за да заеме достойно място в националния пантеон.

В същност не е чудно. През разглеждания период българите са изравнени съсловно пред османския закон, или по-скоро беззаконие, лишени от своя собствена обществена йерархия. (Изключение прави духовенството ни, подчинено на гръцката духовна йерархична стълбица.) Всеки нотабил сред тях, строго погледнато, е *самозванец*, който получава признанието на околните, като им се наложи и изтъкне себе си; тъй или иначе липсва у нас институция, раздаваща санове, грамоти и звания. Такива са условията, породили някои диспропорции в личностното самоосъзнаване на отделни, влезли в допир със света извън родната си България. Едно от тях рисува Раковски в показанията си, в „Неповинен българин“, отчасти в „Горски пътник“. Едва ли са съвсем неоснователни упреците, които някои революционни дейци отправят към първенеца на българското освободително движение през 1862 г.: Раковски бил „започнал да я кара, като че е вече княз“⁴⁹ Прочее с течение на годините неговото високо самочувствие намира израз и във външността му, в поведението му.

⁴⁶ Г. С. Раковски. Архив. Т. I. С., 1952, с. 50 и сл.

⁴⁷ Г. С. Раковски. Автобиографични трудове, 51—56.

⁴⁸ В. Трайков. Пос. съч., с. 69 и сл.

⁴⁹ Ив. Касабов. Цит. по В. Трайков. Пос. съч., с. 243.

А защо не? По онова време Г. С. Раковски действително, обективно надвишава с много своите сънародници и в мисъл, и в дело, и в признанието на своите многочислени съмишленици, съратници, съюзници. Нищо странно, че той е съзнавал неповторимостта на качествата си, на мястото си в българската и балканската история.

Следователно, ако сравним двамина автобиографи от нашата възрожденска литература — Софроний и Раковски, — ще си дадем сметка как в рамките на половин столетие (от 1813 до 1866) от талантливото, но безискусно полужитие-полуавтобиография с белетристични елементи до напълно съобразения със законите на жанра замисъл на Раковски този жанр се развива, узрява, диференцира се. Друг аргумент за това са автобиографичните произведения на П. Р. Славейков, създадени преди Освобождението.

За учените, изследвали делото на този наш така типичен възрожденски автор, не е леко да се ориентират в материалите и откъсите от собствения му животопис, замислян в течение на дългия му творчески живот — подеман, осъществяван частично, резюмиран, планиран отново и все по-детайлно, а в същност нереализиран като цялост. И Цв. Македонска,⁵⁰ и С. Баева⁵¹ не са били в състояние да датират автобиографичните творби из обемистия архив на П. Р. Славейков, които той не е обнародвал приживе. Фактически датирано (според годината на изданията) е онова, което той е публикувал. Неясно е дали фрагментите от неговата автобиография, излезли след 1878 г., не са писани по-рано. Прочее нямаме право да гадаем, неразполагайки с положителни опорни точки.

Още през ранните години на творчеството си Славейков проявява творчески интерес към преживяното от него, та макар и наглед то да е незначително, битово. През 1858 г. той обнародва спомена си „История медникарова“⁵², а през 1863 — „Гайдуничка. Как станах гайдар“⁵³. В тях писателят, бидейки напълно верен на обективните факти, ги интерпретира художествено — с таланта на сладководния разказвач, с неподправения хумор на развитата в своето самосъзнание личност. Вероятно на първо време Славейков така е и виждал бъдещата си автобиографична творба: като сбор от епизоди с общ герой — трагикомичен, какъвто е бил поп Стойковият например.

Значително по-късно в „Български притчи. История на събирането им“⁵⁴, в „Епизодът. Предговор“⁵⁵ и в „Епизодът. Положението ми“⁵⁶, излезли след Освобождението, Славейков се проявява като бляскав автобиограф, пресъздавайки плтно атмосферата в България през периода на църковната борба и национално-революционното движение. Не е изключено в тези откъси той да е възстановявал по памет многократно захващаната и все пропадала още в ръкопис своя автобиография. Макар следосвободенски по формален признак, те носят могъщия дух на Българското възраждане, но и дистанцията на писателя — надживял най-тежките за народа си години — от ония съдбоносни събития.

У П. Р. Славейков, човек с широки интереси и с широка култура — се нагледнава на щастливо съчетание: достоверни като фактология, автобиографичните му трудове представляват въздействаща с художествените си качества

⁵⁰ Цв. Македонска. Из автобиографията и архива на П. Р. Славейков. Литературен архив. Т. I. С., 1959, с. 17 и сл.

⁵¹ С. Баева. Бележки към П. Р. Славейков. Съчинения. Т. III. С., 1969, с. 454 и сл.

⁵² Цариградски вестник, VIII, 26. I. 1858.

⁵³ Гайда, I, бр. 1, 5, 8, 12 и 19.

⁵⁴ П. Р. Славейков. Пос. съч., с. 7 и сл.

⁵⁵ Пак там, с. 48 и сл.

⁵⁶ Пак там, с. 56 и сл.

проза. Неговата рядка откровеност дори по отношение на най-интимни житейски положения⁵⁷ предава на читателя жива и пъстра представа за българските нрави от неговото време. Неподражаем и непостигнат ни преди, ни след Славейков е колоритът на неговите спомени — там автобиографията майсторски е преплетена с народния живот и с политическите събития, като цялото ни поразява със своята реалистична плътност.⁵⁸

Твърде елементарно би било да обясним високия градус на автобиографичните произведения на П. Р. Славейков с неоспоримата му писателска дарба, защото някои факти свидетелствуват колко съзнателно, премислено и осмислено, отдалече премерено се е отнасял той към една от основните задачи, които си поставя като творец: да създаде подробен свой животопис, разположен върху фона на кипящото национално битие. У него наистина автобиографията и биографията на българите са свързани неделимо; тук не откриваме — за разлика от произведенията на Раковски в същия жанр — самочувствието на избраната, надхвърлила ръста на нацията личност, а тихото, но дълбоко убеждение, че авторът е само един от голямото множество ратници за българска просвета, църква, култура, политическо освобождение.

Подчинената на авторския замисъл форма, която при Раковски трябва да побере всевъзможни крайности, за да изтъкне изключителността на описвания герой, при Славейков е сякаш търсена по диаметъра: чрез простонародната цветиста реч, чрез непретенциозния заразителен хумор писателят ни убеждава колко делнични биват проявите на историята, колко уязвим е отделният човек в нейното подножие. По идея и тема прочее Славейков като автобиограф е по-близък до Софроний, нежели до Раковски.

Съзнателността, с която той се отнася към задачата да създаде обширна автобиография, си личи по далечните подстъпи към нея. Немного са възрожденските ни автори, водили „Дневни записки“,⁵⁹ сиреч дневник — канава за бъдещ свой животопис. Славейков по-късно заявява, че ги е писал именно с оглед на това и че съставянето на автобиографията му бива непоправимо затруднено поради загубата на тези подробни записки.⁶⁰ „Сега съм сторил да понапиша веч каквото мога да си припомня, и то не в хронологични ред, а кога за какво се осетя и то ще бъде като един вид откъслечи от автобиографията ми.“⁶¹

Следователно обнародваните и необнародваните си спомени след Освобождението авторът пише *като фрагменти* от една невъзможна за осъществяване (поради невъзстановимите липси във фактологията) цялост. Тоест той открил е мал намерението да създаде пълна автобиография, но това намерение бива осуетено от хода на нещата. Изследвачите на Славейковото творчество с основание смятат, че „трябва искрено да се съжالياва, че П. Р. Славейков не е успял напълно да завърши автобиографията си. От това, което е запазено, макар и незавършено, недостатъчно обработено, личи, че той би създавал една голяма, високохудожествена творба, образец на реалистична проза.“⁶² Дължни сме да се съгласим, че това мнение не е пресилено.

Към дневните записки, които е следвало да бъдат градиво за автобиографията на писателя, спадат не само онези от 1851 г., запечатали сърдечните му неволи като учител в Трявна,⁶³ или от 1864 г. — за пътуването му от там до

⁵⁷ П. Р. Славейков. Пос. съч., с. 131.

⁵⁸ Пак там, 7—152.

⁵⁹ Пак там, 161—164 напр.

⁶⁰ Литературен архив. Т. I, с. 19.

⁶¹ Пак там, с. 20.

⁶² Цв. Македонска. Пос. съч., с. 25.

⁶³ П. Р. Славейков. Пос. съч., с. 161 и сл.

Цариград.⁶⁴ Практиката да води дневник той запазва до късно. За това говорят неговите политически записки от 1887 г., където той запечатва извънредно точни съждения за обществения живот на новоосвободена България.⁶⁵ Ще рече, въпреки нееднократното унищожаване на архива му, предназначен да послужи за база на неговата пространна автобиография, Славейков до старостта си не изоставя идеята да отбележи преживяванията, наблюденията, мислите си. Упоритото му убеждение, че е длъжен да напише изчерпателния си животопис, е отразено най-очевидно в плана, който той съставя за него.⁶⁶ За съжаление и този план е недатиран.

Колкото и подробен да е планът за житието на Г. С. Раковски, този на П. Р. Славейков го надминава по детайлност. В едно двете творчески начертания си сходят — и двете са незавършени.

От многобройните предвидени глави (някои от които са разработени до подзаглавия) Славейков написва едва шестнадесет,⁶⁷ които публикува приживе или — не. Почти без изключение те имат за предмет неговото детство или ранна младост, лутанията му в търсене на поминък, пристрастието му към събирателска работа в областта на българския фолклор. Нищожно място в реализираните автобиографични откъси на Славейков той е отделил на своята така важна дейност на поет, просветител, вестникар, учен.

Характерно е, че особено в по-късните си автобиографични трудове, като например „Спомен за четирийсет годишната ми писателска деятелност“⁶⁸ или краткия си животопис, написан по покана на Пражкото българско студентско дружество през 1884 г.,⁶⁹ писателят предпочита да се изтегли на заден план, да даде преднина на съществениите за националното битие събития или на видните дейци в тези събития. Може би по-точно би било да отнесем някои от произведенията му, смятани за биографични, към жанра мемоар; там не тъй много бива дума за техния автор. Славейков твърде често поема позицията на свидетел и наблюдател. Такъв той остава дори тогава, когато се отнася до самия него.

Тази негова позиция не бихме определили като недостатъчна самоосъзнатост, като липса на личностно и авторско самочувствие. Сравнен със своите именити предшественици Софроний и Раковски, тъкмо П. Р. Славейков разкрива по-високо равнище в самоосъзнаването на българина от миналия век. Неговото съзнание е адекватно на тогавашната обективна реалност. То доказва, че индивидът е наясно по мястото и ролята си в битието на националната общност, че намира точната дистанция и спрямо себе си, и спрямо нея.

Ако към констатираното добавим това, че П. Р. Славейков притежава дарбата на роден разказвач, че употребява съзнателния си живот да доразвие и култивира тази дарба, то стигаме до извода, че в негово лице българската възрожденска литература има завършения автобиограф. В модерния смисъл на думата.

⁶⁴ Литературен архив. Т. I, с. 26 и сл.

⁶⁵ Пак там, 153—172.

⁶⁶ Пак там, с. 27 и сл.

⁶⁷ П. Р. Славейков. Пос. съч., 70—145.

⁶⁸ Пак там, 106—120.

⁶⁹ Л. Милетич. П. Р. Славейков. — Български преглед, г. II, кн. 9—10.